جووشە

ئەم باسە لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی
ژمارە (٨)ی ساڵی (٢٠٠٨) دا بڵاوکراوەتەوە

جووشە کردەییێکی زمانییە بە هۆیەوە دانەییێکی وەك (وشە — مۆرفیم — برگە) دووبارە ئەکرێتەوە بۆ دارشتنی وشەی تر بۆ (دەربڕینی واتای تر) یا بۆ (جێبەجێ کردنی ئەرکێکی رێزمانیی)

بۆ روونکردنەوەی ئەم لایەنە و چۆنیەتی دەرکەوتنی لە زمانی کوردیدا سەیرێکی ئەم رستانە بکە و لە واتای یەکە یەکەی وشەکانیان رامینێ :

١) أ — ئەچم نەختێ تەختە و مەختە ئەکرِم.

ب — وریا بە بە قسەی سەختە و مەختە هەڵنەخەڵەتێی.

٢) أ — هەندێ ترێ و مرێم بۆ هێنا

ب — هەندێ پارەی کرێ و مرێم لەسەرە ئەبێ بە زووترین کات بیاندەمەوە.

لە قسەی ئاسایی رۆژانەدا ئەم جۆرە دەربڕینانە زۆر بەر گوێ ئەکەون . وشەییێك دووبارە ئەکرێتەوە بە گۆرِینی دەنگی یەکەمی بە (م) ، (تەختە و مەختە) و (ترێ و مرێ)..

(مەختە) و (مرێ) لە ناو ئەم رستانەدا هەموو (وشەن) و (واتا)یان ئەخرێتە پاڵ بە پێی ژینگەکەیان و یاسا هەیە بۆ دارشتنیان.

لە رستەی (١ — أ) دا (تەنیا تەختە نییە دەکرِێ ، بەڵکو شتی تری وەك بزمار و بۆیە و کەلوپەلی دارتاشیی لەگەڵدا ئەبێ (مەختە) لێرە ئەو شتانە ئەگرێتەوە کە پەیوەندییان بەو جۆرە کارانەوە هەیە تەختەیان تیا بەکار ئەهێنرێ.

لە(١ — ب) دا (مەختە) قسەی درۆ و دەڵەسە و فرِوفێڵ ئەگەیێنێ.
واتاکانی (مەختە) ی (أ) زۆر لە هی (ب) جیاوازن.

لە رستەی (٢ — أ) دا وشەی (مرێ) ئەوە ئەگەیێنێ کە تەنیا ترێ نەهێنراوە بەڵکو میوەی تری وەك سێو و قازمانە و هەرمێی لە گەڵدایە.

لە رستەی (٢ — ب) دا وشەی (مرێ) ئەوە ئەگەیێنێ کە تەنیا پارەی کرێی خانووی لەسەر نییە بەڵکو قەرزی تریشی لەسەرە .

(مەختە)ی یەکەم پەیوەندیی سیمانتیکیی لەگەڵ ئەو کەرەسانەدا هەیە کە لەگەڵ (تەختە)دا بەکار ئەهێنرێن. (مەختە) ی دووەم لەگەڵ ئەو چەمکانەی سیمای درۆ و فرِ و فێڵیان پێوەیە.

(مرێ)ی یەکەم پەیوەندیی سیمانتیکیی لەگەڵ میوەجاتا هەیە. (مرێ) ی دووەم لەگەڵ پارە و قەرز .

(مەختە) و (مرێ) کە لە رستەکان دەرئەهێنرێن هیچ جۆرە چەمك واتاییێکیان نامینێ و ناشێ بخرێنە ناو فەرهەنگەوە. ئەم جۆرە وشانە خەسڵەتی ڤایرۆسیان پێوەیە . ڤایرۆس گەر لە دەرەوەی شانەی زیندوودا بێ مردووە . هەر کە چووە ناو شانەی زیندوو گیانی دێتە بەر و چالاك ئەبێ. وەك لە سەرەوە دەرکەوت، ئەم وشانەش لە دەرەوەی رستەدا مردوون هیچ دەور و چەمکێکیان نییە، لە ناو رستەکاندا گیانیان دێتە بەر. بۆ ئەم جۆرە کەرەسانە (وشەی ڤایرۆسی) م پێشنیار کردووە[1].

یاساکەی بەم جۆرەیە: وشە دووبارە ئەکرێتەوە بە جێگیرکردنی دەنگی یەکەم لە وشەی دووەمدا بە (م) و بە ئامرازی بەستن (و) وشەکان لێك ئەدرێن .

هەر وشەیێ بە (م) دەست پێ نەکات بەر ئەم یاسایە ناکەوێت. لەگەڵ ئەو وشانەی بە (م) دەست پێ ئەکەن ، ئەو چەمکە واتاییانە بەکەلۆکێشن collocation دەرئەبڕێن وەك (مێش و مەگەز – مار و مێروو).

ئەم جۆرە دارشتنانە جۆرێکن لەو جووتە وشانەی بە (جووشە[٢] Reduplication) ناو ئەبرێن. شیکردنەوە و لێکۆڵینەوەی ئەم لایەنەی زمان ئەبێ بە سێ ئاستی شیکردنەوە (فۆنۆلۆجی و مورفۆلۆجی و پراگماتیکی) ئەنجام بدرێ. ئەم دیاردەیە لە زۆربەی زمانەکاندا هەیە. لە رووی دارشتنەوە لە زمانی کوردیدا بەلای کەمی سێ جۆری لێ دەستنیشان ئەکرێ:

١ – تەواو : وشەکە بە تەواوی دووبارە ئەکرێتەوە وەك (کانییەکە پڕپڕ بوو).

٢ – دووبارەکردنەوە بە گۆڕینی دەنگ: وشەکە دووبارە ئەکرێتەوە بە گۆڕینی دەنگێ یا زیاتر بە دەنگیی تر، وەك (زۆر یارمەتیی برادەر و مرادەری خۆی ئەدات.)

٣ – دووبارەکردنەوە بە هۆی ئامراز (ساڵ بە ساڵ خۆزگەم بە پار.)

لە زمانی کوردیدا گەلێ جۆر (جووشە) هەن و هەر جۆرەش چەمکی سیمانتیکیی تایبەتیی خۆی و یاسای خۆی هەیە بۆ دارشتنی. ئەمانە بەشێکیانە:

١ – (ئاوەڵناو + ئاوەڵناو)

أ – (ئەگەر هێز لەسەر وشەی یەکەم توند کرا) واتای ئێجگار و زۆر و بەتەواوی ئەگەیێنێ :

پیر پیر : ئێجگار پیر (تا پیرپیر نەبوو نەمرد)

تێرتێر : ئێجگار/ زۆر تێر (تێر تێرم خوارد)

پڕ پڕ : بەتەواوی (دوێنێ ئەم وەختە کانییەکە پڕ پڕ بوو)

ب – (ئەگەر هێز لەسەر هەردوو وشەکەدا یەکسان بوو) هەڵبژاردنی جۆر و جیا کردنەوە.

درشت درشت : هی درشت درشت هەڵبژێرە.

گەورە گەورە : قسەی گەورە گەورەی کرد

گەش گەش : ئەستێرەی (گەش گەش)مان ئەژمارد.

٢ – (ناو + و + ناو) واتای فراوانکردنی واتایی و گرتنەوەی شتی تر:

کەر و مەر – دار و مار – گوڵ و موڵ – ڕێ و مێ

ئەم یاسایە ئەو وشانە ناگرێتەوە کە بە (م) دەست پێ ئەکەن وەك (مەڕ – ماسی – مانگ)

٣ – (شوێن + شوێن + ـەوە) واتا ئەوپەڕی شوێنەکە:

پێش پێشەوە – پشت پشتەوە – سەر سەرەوە .

لە پێش پێشەوە دانیشتبووین.

٤ – (شوێن + او + شوێن) چەمکی جۆری گوێزانەوە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێ:

پشتاوپشت – دەشتاودەشت – تەنیشتاو تەنیشت – دۆڵاو دۆڵ – شاراوشار – دەستاو دەست – دەماو دەم – تووناوتوون.

٥ – (ناوی کات + ناوی کات) هەر خولەی جارێك . ئەم دارشتنانەی هەیە:

أ – (ناوی کات + ناوی کات)

ساڵ ساڵ – مانگ مانگ – حەفتە حەفتە – ناوە ناوە

حەفتە حەفتە ئەیبینم.

ناوه ناوه بیرەوەرییەکانی خۆی بۆ ئەگێڕامەوە.

ب – (ناوی کات + ـە و ناوی کات)

ساڵە و ساڵ – مانگە و مانگ – حەفتەو حەفتە

ساڵە و ساڵ دەرئەکەوێ.

ج – (ناوی کات + بە ناوی کات)

ساڵە بە ساڵ – مانگ بە مانگ – حەفتە بە حەفتە

مانگ بە مانگ کرێکەی بۆ ئەبەم.

د – (ناوی کات + نا ناوی کات)

ساڵە نا ساڵ – مانگە نا مانگ – حەفتە نا حەفتە

بەری ئەم درەختە ساڵ نا ساڵ باش ئەبێ.

٦ – (ناوی سروشتی + ـە ناوی سروشتی) ئەنۆمەتۆپیا

قیژە قیژ – زیکە زیك – ناڵە ناڵ

٧ – جۆر و شێوەی ئەنجامدان (ئاوەڵکار)

بەرەبەرە – وردە وردە – ناوە ناوە – توند توند – زوو زوو

وەکو سوورایی خۆرنشین (بەرەبەرە) توایەوە.

دەم و چاومان پاك پاك ئەشۆین

(وردە وردە) نانمان ئەخۆین

٨ – (ژمارە + ژمارە) دەستە و کۆمەڵ و بەشداری:

یەك یەك – دوو دوو – هەزار هەزار – پۆل پۆل – دانە دانە – کەم کەم

با قوتابییەکان دوو دوو ریز بن.

٩ – (ناو + ناو) خەسڵەت و شێوە.

کون کون – لەت لەت

گولله ئوتومبیلەکەی کون کون کردبوو.

ئەی ئەو دڵەی ئیمڕۆ لەت لەتی.

١٠ – جگە لەمانە زۆر جووشە لە زمانی کوردیدا هەن کە ئەکەونە خانەی چەن جۆرێکی تێکئاڵاو و چووەناو یەکەوە وەك:

تاو تاو / تك تك / ئەنجن ئەنجن / هەرگیزاوهەرگیز / ناخی ناخ / هەلا بە هەلا / فلس فلس / بست بست / دەنك دەنك / هەنگاو بە هەنگاو / بن بنەوە / سەرسەر/ سەرسەرەوە / رەنگاوڕەنگ / کەل و پەل / هەلا بە هەلا / هەرچی و پەرچی / پەڕ پەڕ / جگ جگانێ/بەرە بەرە/ تۆپ تۆپانێ/ کە چوو چوو / پیاوە پیاو/ ...هتد.

ئەم دیاردەیە لە زۆربەی زمانانی جیهان هەیە.

پەراوێز

١ – بۆ ئەم جۆرە کەرەسانە (وشەی ڤایرۆسی) م پێشنیار کردووە.(سەیری سەرچاوە ژمارە ١ بکە).

ڤایرۆس ئەندامیکی یەکجار بچووکی مایکرۆسکۆبییە لە ناو شانەی زیندوودا ئەژیێ. سادەترین و بچووکترین شێوەی ژیانن ، هۆی سەرەکیی زۆر نەخۆشین. سۆریژە و ئاوڵە و پەسیوی و هەڵامەت و زۆر نەخۆشیی کوشندەی تر ڤایرۆسین. هەندێ ڤایرۆس پەلاماری رووەك و ئاژەڵ ئەدەن هەشە پەلاماری بەکتریا ئەدەن. ڤایرۆس ئەبێتە هۆی تەنچەوتی بە تێکدان و داڕزاندنی شانە زیندووەکان. جۆرە ڤایرۆسی واش هەن بێ ئەزیەتن. خەسڵەتی سەرەکیی ڤایرۆس ئەوەیە کە بووەرێکی هەم زیندووە هەم مردوو. گەر لەدەرەوەی شانەدا بێ ، مردووە ، هەرگیز زیاد ناکات. کە دەچێتە ناو شانەی زیندووەوە ژیانی دێتە بەر و چالاك ئەبێ و ئەکەوێتە زیادکردن.

ڤایرۆس لە ساڵی ١٨٩٨دا لە لایەن زانای هۆڵەندی (مارتینۆس بێیجیرێنك) دۆزراوەتەوە. هەر ئەم ناوی نا (ڤایرۆس) کە وشەیێکی لاتینییە واتای (ژەهر) ئەگەیێنێ.

٢ – زاراوەی (جووشە) بە پێڕەوی Blending (ئاوێتە) داڕێژراوە . جۆرێکە لە وشەی لێکدراو. لە وشەی لێکدراودا دوو وشە بە یاسا لێك ئەدرێن. لەم جۆرە لێکدانە دوو وشە لێك ئەدرێن دوای پاچینی نیوەی دووەمی یا بەشێکی وشەی یەکەم و نیوەی یەکەمی یا بەشێکی وشەی دووەم .(جووشە) بەم پێڕەوە لە (جووتە + وشە) وەرگیراوە بە لابردنی (تە) ی جووتە و (و) ی (وشە) .

سەرچاوەکان

١ - وریا عمر أمین (١٩٩٠) جووتە وشە . ڕۆژنامەی هاوکاری ژمارە ١١٧٠ی ١٦/٤/١٩٩٠.

٢ ـ (٢٠٠٤) ئاسۆییێکی تری زمانەوانی . هەولێر . ئاراس.

3 – **Amin, W.O.**(1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish. M.Phil thesis presented to the University of London, SOAS.

4 - **Crystal, D.** (1989) The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press.

5 – **Fatah, M.M.** (2002) Reduplication. Zanko V.

6–**Katamba, F.** (1993) Morphology. London.

7–**Matthews,P.H.**(1974) Morphology. Cambridge University Press.

8–**Robins, R. H.** (1980) General Linguistics: An Introductory Survey. 3rd edn.
Longman.

الخلاصة

التكرار عملية لغوية بواسطتها تتكرر وحدة لغوية كالـ (كلمة - مقطع ..الخ) لصياغة كلمات جديدة للتعبير عن مفاهيم أخرى أو قاعدة لغوية. توجد هذه الظاهرة في العديد من اللغات.

تستخدم اللغة الكردية حالة التكرار على نطاق واسع للتعبير عن مفاهيم كالتأكيد والتحديد ..الخ. توجد فى اللغة الكردية ثلاثة انواع من التكرار:

١ - التكرار التام.

٢ - التكرار الجزئي.

٣ - التكرار بأداة.

هذا البحث محاولة لتفسير أحد جوانب هذه الظاهرة في اللغة الكردية.

Abstract

Reduplication in Kurdish

Reduplication is a morphological process by which a linguistic unit is repeated. It is found in a wide range of languages through out the world. It is used both in lexical derivation to create new words and in inflection to convey a grammatical function.. Reduplication may be complete or partial . Kurdish uses reduplication extensively for word-formation to produce such concepts as, emphasis, intensity, continuity, …etc. . When the entire base is reduplicated, a special kind of compound reduplication is produced. Two types of complete reduplication can be recognized: proper reduplicated compounds and superadded ones, where a functional free or bound morpheme is added to the base or reduplicated item.

In this paper the reduplicated forms in Kurdish are described, classified and some of their rules are briefly specified.